

تبیین نیازهای آموزشی زیست‌محیطی زنان خانه‌دار: مطالعه‌ی موردی زنان خانه‌دار منطقه‌ی ۱۲ تهران

دکتر هادی ویسی*

استادیار گروه کشاورزی اکولوژیک، پژوهشکده‌ی علوم محیطی، دانشگاه شهید بهشتی

مهندس اردوان زرندیان

معاون اقتصاد محیط زیست، دفتر توسعه‌ی پایدار و اقتصاد محیط زیست

چکیده

زنان، به علت ویژگی‌های ذاتی و نقش‌های اجتماعی، در مدیریت محیط زیست نقشی اساسی دارند؛ نقشی که ایفای آن نیازمند دانش و آگاهی کافی است و زنان شهری، به دلیل آن که در معرض آلودگی‌های شهری و صنعتی اند، سهم بیشتری دارند.

جامعه‌ی آماری پژوهش را زنان خانه‌دار منطقه‌ی ۱۲ شهرداری تهران تشکیل می‌دهند، که از میان آن‌ها، ۲۶۳ نفر به عنوان نمونه‌ی آماری انتخاب شده‌اند. ابزار پژوهش، پرسش‌نامه‌ی با چهار بخش سنجش دانش و آگاهی؛ مسائل و مشکلات زیست‌محیطی؛ روش‌های ارائه‌ی آموزش‌های زیست‌محیطی؛ و ویژگی‌های فردی است، که روایی آن به وسیله‌ی کارشناسان، و پایایی آن با استفاده از ضریب آلفای کرون‌باخ (۰/۸۷) تأیید شده‌است. پردازش و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از نرم‌افزار SPSS صورت گرفته‌است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که زنان از مفاهیم پایه‌ی محیط زیست آگاه اند، اما از روش‌های مدیریت، مانند مدیریت پس‌ماند، آگاهی چندانی ندارند؛ هم‌چنین، زنان با سن کمتر، آگاهی‌های زیست‌محیطی پایین‌تری دارند و برنامه‌های آموزشی زیست‌محیطی، نخست، باید آن‌ها را مورد توجه قرار دهد.

واژگان کلیدی

محیط زیست؛ زنان؛ آگاهی؛ تبیین نیاز؛

زنان از زندگی و آنچه پیرامون آنان است درکی غریزی دارند و این درک، با حساس کردن آنها نسبت به پدیده‌های در معرض خطر، باعث می‌شود در پیدایش جنبش‌های زیست‌محیطی جهان نقشی اساسی ایفا کنند؛ برای نمونه، راشل کارسون^۱، با نگارش کتاب *بهار خاموش*^۲، جنبشی را علیه استفاده‌ی بی‌رویه از کودها و سموم کشاورزی پایه‌ریزی کرد؛ *واندانا سیوا*^۳، فیزیک‌دان هندی، با رهبری جنبش چپکو^۴ برای حفاظت از جنگل‌ها، موجب دگرگونی عظیمی در سطح جهانی شد؛ و مهم‌تر از همه، گرو هارلم برونتلاند^۵، نخست‌وزیر پیشین نروژ و دبیرکل پیشین سازمان بهداشت جهانی، برای تدوین دستور کار ۲۱^۶ در اجلاس زمین^۷ (سازمان ملل ۱۹۹۲)، به رهبری گروهی از متخصصان پرداخت. در نتیجه، نظریه‌هایی مختلف درباره‌ی نقش زنان در نگاه‌داری محیط زیست و منابع طبیعی (مانند اکوفیمینسم^۸) پدید آمد که زنان را، بیش از مردان، به طبیعت نزدیک می‌داند و بر این باور است که بیش‌تر موضوعات زیست‌محیطی (جمعیت، بهداشت، و رابطه‌ی فقر و محیط زیست) جنبه‌ی جنسیتی دارند (بری^۹ ۱۳۸۰). افزون بر این، جای‌گاه مهم و تعیین‌کننده‌ی زنان در فعالیت‌های مدیریت محیط زیست سبب شده‌است که در دستور کارهای جهانی، مانند دستور کار ۲۱ برای توسعه‌ی پایدار، بر برنامه‌ریزی آموزشی، با هدف بالا بردن توان و دانش زنان جهت مشارکت در امور توسعه، به عنوان یکی از وظایف دولت‌ها، تأکید شود. دلیل تأکید بر این آموزش‌ها آن است که نقش زنان در آموزش‌های زیست‌محیطی، نقشی فردی نیست و اگر زنان آموزش ببینند، کاربرد دانش زیست‌محیطی آنها چندین برابر مردان خواهد بود؛ زیرا زنان رشته‌ی پیوند کودکان به بزرگ‌ترهای خانه و جامعه، تولیدکننده به مصرف‌کننده، مصرف‌کننده به تولیدکننده، و به طور کلی، پیونددهنده‌ی کل جامعه و انتقال‌دهنده‌ی میراث فرهنگی سرزمین خود اند (مقدم ۱۳۸۵) و این تأثیرگذاری را از راه‌هایی مختلف، مانند مدیریت آب، مدیریت غذا، مدیریت انرژی، مدیریت ضایعات خانگی، و مدیریت انتقال زیست‌محیطی به کودکان و نسل آینده صورت می‌دهند (چابکی ۱۳۸۵).

با توجه به اهمیت آموزش زیست‌محیطی زنان، سؤال‌های پژوهش به صورت زیر مطرح می‌شود:

۱ چه گروهی از زنان برای آموزش زیست‌محیطی اولویت دارند؟

^۱ Carson, Rachel Louise (1907–1964)

^۲ *Silent Spring*, September 1962, Houghton Mifflin.

^۳ Shiva, Vandana (1952–)

^۴ Chipko Movement (or Chipko Andolan)

^۵ Brundtland, Gro Harlem (1939–), Prime Minister of Norway (1990–1996), Director-General of World Health Organization (1998–2003)

^۶ Agenda 21

^۷ Earth Summit, the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), 3–14 June, Rio de Janeiro, Brazil

^۸ Ecofeminism

^۹ Barry, John

۲ برای ارائه‌ی آموزش زیست‌محیطی متناسب با نیاز زنان چه باید کرد؟ در مورد گروه‌های اولویت‌دار زنان می‌توان گفت که زنان خانه‌دار شهری، به‌ویژه زنانی که در شهرهای بزرگ، مانند تهران، با آلودگی صوتی، هوا، و زباله دست به‌گیریان اند، برای دریافت آموزش زیست‌محیطی در اولویت قرار دارند؛ زیرا کم‌تر قشری از زنان چنین مشکلاتی دارند (همالاتا دوی^۱ ۱۹۹۴)؛ پس مدیریت محیط زیست، با وجود چنین مشکلاتی، نیازمند دانشی نوین و فراتر از دانش‌های سنتی زیست‌محیطی است.

برای آگاهی از نوع فعالیت مناسب برای زنان، نیازسنجی آموزشی، گام نخست و بخشی از برنامه‌ریزی آموزشی است؛ زیرا هر برنامه‌ی آموزشی برای دستیابی به اهدافی ویژه و بر پایه‌ی نیازهای واقعی گروه‌های مخاطب (در اینجا زنان) طراحی می‌شود و تبیین این نیازها، نیازمند نیازسنجی آموزشی است؛ بر این اساس، در پژوهش حاضر، نیازسنجی زنان خانه‌دار شهری در دستور کار قرار گرفت و اهداف زیر دنبال شد:

- ۱ تبیین درک و دانش زنان‌خانه‌دار از مفاهیم پایه‌ی زیست‌محیطی.
- ۲ بررسی و تبیین دانش و آگاهی زنان از روش‌های بهبود مدیریت محیط زیست.
- ۳ تبیین روش‌های آموزشی مناسب، برای ارائه‌ی آموزش‌های زیست‌محیطی به زنان.

نیاز آموزشی زیست‌محیطی

در راستای ارائه‌ی چهارچوب برای نیازسنجی زنان خانه‌دار شهری، در این بخش، به سؤال‌های زیر پاسخ داده خواهد شد:

- ۱ نیاز آموزشی زیست‌محیطی چیست؟
- ۲ نیازهای زیست‌محیطی زنان کدام اند؟

بیش‌تر پژوهش‌های صورت‌گرفته در مورد سنجش نیازها و آگاهی‌های زنان در داخل کشور، نیاز را به عنوان یک کل و به صورت آگاهی از مفاهیم پایه‌ی زیست‌محیطی تصور کرده و به سنجش آن پرداخته‌اند. *یورابراهیم و سرابی (۱۳۸۵)*، در کنار بررسی میزان آگاهی زیست‌محیطی مدیران صنایع، هنرمندان، زنان خانه‌دار، آموزگاران، و بازاری‌ها در سطح شهر ایلام، آگاهی‌های زیست‌محیطی زنان را پایین برآورد کرده‌اند و بهترین روش‌های آموزشی را روش‌های گروهی و سپس پوسترها و بروشورهای آموزشی دانسته‌اند. *هادی‌پور و شکروی (۱۳۸۵)* نیز در بررسی میزان آگاهی زیست‌محیطی و روش‌های بهینه‌ی آموزش آن به زنان

¹ Hemalatha Devi, V.

خانه‌دار و آموزگاران زن پایه‌ی ابتدایی شهر اراک، ناآگاهی مردم را مهم‌ترین عامل پیدایش و تشدید مشکلات زیست‌محیطی می‌دانند.

پژوهش حاضر، از میان تعابیر گوناگون و نیز به منظور پرهیز از کلی‌نگری، نیاز را نوعی کاستی در آگاهی و دانشی به شمار می‌آورد که فرد باید در مورد محیط خود بداند و یکی از ابعاد اصلی برنامه‌ریزی زیست‌محیطی، موسوم به قلب‌افزار^۱، است؛ پس نیاز آموزشی زیست‌محیطی، هم‌معنای نیاز به عنوان ضرورت و نیز نبود آگاهی و دانشی است که یک فرد باید در مورد محیط زیست جامعه و پیرامون خود بداند (فتحی و اجارگاه ۱۳۸۴).

ماتیوس^۲ (۲۰۰۴) می‌گوید آگاهی از محیط زیست بدین معنا است که یک فرد، نگرش و درکی مناسب از محیط زیست داشته‌باشد و به آن احترام گذارد. برای آگاهی از محیط زیست، که دربرگیرنده‌ی شناخت از همه‌ی منابع محیط زیست پیرامون، مانند اتمسفر، هیدروسفر، سنگ کره، و بیوسفر و گونه‌های مختلف آن‌ها است، باید همراه با دست‌یابی به دانش و درک ساختار آن، با پیوندها و کارکردهای آن نیز آشنا بود و برهم‌کنش‌های میان مؤلفه‌های فرهنگی-اجتماعی و زیستی-فیزیکی را، که موجب مشکلات زیست‌محیطی می‌شود، درک کرد.

ژوکا^۳ (۲۰۰۵) در تبیین ابعاد آگاهی‌های زیست‌محیطی، به پنج بعد دانش بوم‌شناسی، ارزش‌های زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی، گرایش به رفتار، و عمل زیست‌محیطی اشاره می‌کند. وی در تبیین دقیق‌تر آگاهی‌های زیست‌محیطی گوناگون، بوم‌شناسی را دانشی می‌داند که می‌تواند به صورت واقعیت‌ها، مفاهیم، و روابط محیط‌های طبیعی و زیست‌بوم‌های اصلی تصور شده، نقشی مهم در شکل‌دهی نگرش، ارزش، و رفتار فردی نسبت به محیط زیست ایفا کند. ارزش‌دهی به محیط زیست باید بخشی از سامانه‌ی ارزشی و نگرشی افراد شود؛ زیرا ارزش‌ها و نگرش، مفاهیم و باورهای پایدار اند که با رفتار مطلوب پیوند دارند و در شرایط گوناگون آشکار می‌شوند. ارزش‌ها دارای ابعاد شناختی، عاطفی، و گرایش‌های رفتاری اند و ارتباطی زیاد با نگرش‌ها دارند، با این تفاوت که نگرش‌ها بیشتر در پیوند با یک موضوع خاص اند و ارزش‌ها انتزاعی‌تر اند. گرایش به رفتار زیست‌محیطی نیز بدین معنا است که فرد خود را پای‌بند محیط زیست احساس کند و در زندگی روزمره نیز رفتاری زیست‌محیطی داشته‌باشد.

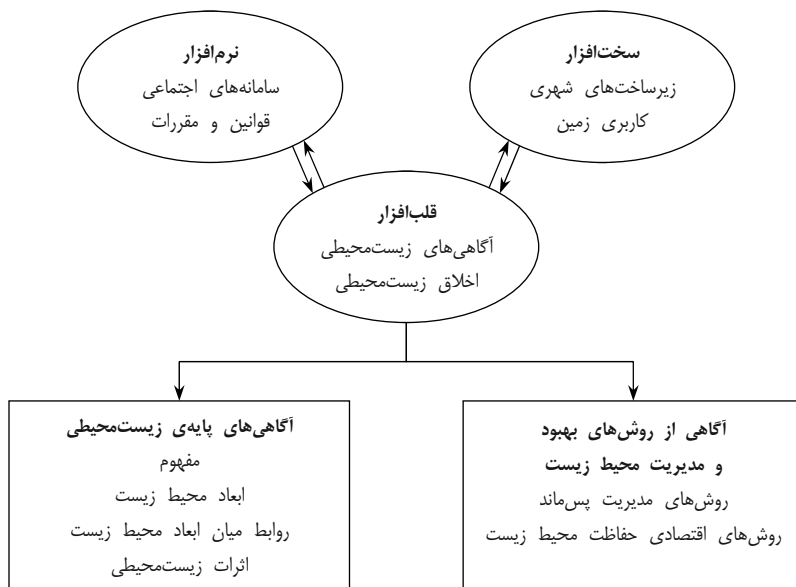
¹ Heartware

² Matthews, John

³ Zsóka, Agnes Nemcsicsné

برای هم‌آهنگ کردن این نظریه‌ها با مسائل زنان خانه‌دار شهری، نخست لازم است تا نقش‌هایی را که زنان خانه‌دار ایفا می‌کنند بشناسیم. مقدم (۱۳۸۵) بر این باور است که زنان، در مدیریت مصرف آب، انرژی، تهیه و مصرف مواد غذایی، تهیه پوشاک، فراهم‌سازی بهداشت، و تنظیم خانواده نقش دارند، پس باید از مدیریت مصرف آب، انرژی، و ارزش زباله، فواید بهداشتی، و استفاده از آن آگاه باشند. همالانتا دوی (۱۹۹۴) می‌گوید چون زنان خانه‌دار روزانه بیش از دو ساعت را برای پخت و پز در آشپزخانه سپری می‌کنند، باید در مورد الگوی مصرف و مدیریت انرژی آگاهی کافی داشته باشند. *اوری-یل-اونی*^۱ (۲۰۰۵) با تأکید بر اهمیت توجه به شهر، به عنوان یک زیست‌بوم در آموزش‌های زیست‌محیطی، یادآوری می‌کند که افراد شهری باید از آگاهی‌های زیست‌محیطی ضروری در زمینه غذا، مدیریت پسماند، آلودگی هوا، صوت، مدیریت انرژی، و محیط زیست انسان‌ساخت برخوردار باشند. وی این آگاهی را در کنار آگاهی‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی قرار می‌دهد.

نمودار ۱- چهارچوب نظری پژوهش

با توجه به آنچه گفته شد، در این پژوهش، آگاهی‌های زیست‌محیطی زنان خانه‌دار شهری، به عنوان بخشی از برنامه‌ریزی برای بهبود محیط زیست شهری انگاشته می‌شود؛ به

¹ Avriel-Ami, Noa

گونه‌یی که بر پایه‌ی مدل *هاراشینا*^۱ (۱۹۹۶)، بالا بردن آگاهی‌های زیست‌محیطی، به عنوان گامی مهم در کنار فعالیت‌های سخت‌افزاری و عملی و همچنین نرم‌افزاری (به صورت گردآوری قوانین) برای بهبود محیط زیست شهری تصور شده (نمودار ۱) و سپس بر پایه‌ی مدل *ماتیوس* (۲۰۰۴)، با هدف پوشش سه بعد شناختی، بینشی، و رفتاری در آموزش زیست‌محیطی و دانش و آگاهی زنان خانه‌دار درباره‌ی مفاهیم پایه‌ی محیط زیست، روش‌های مدیریت زیست‌محیطی تبیین شده‌است. برای بیان دقیق روش‌ها و مفاهیم زیست‌محیطی در مناطق شهری، شهر به عنوان زیست‌بومی که دارای ابعاد اجتماعی، زیستی، و فیزیکی است در نظر گرفته شده‌است.

روش پژوهش

این پژوهش، با توجه به این که بخشی از برنامه‌ریزی برای آموزش محیطی شهروندان تهرانی منطقه‌ی ۱۲ است، از لحاظ هدف کاربردی است (سرمد، بازرگان، و حجازی ۱۳۸۰) و با توجه به پیمایش جامعه‌ی آماری و استفاده از ابزار پرسش‌نامه برای گردآوری داده‌ها، پژوهشی پیمایشی-توصیفی است. جامعه‌ی آماری پژوهش، زنان خانه‌دار منطقه‌ی ۱۲ شهرداری تهران اند، که با استفاده از فرمول کوکران، نمونه‌یی برابر ۲۶۳ نفر، به شکلی تصادفی از میان زنان ناحیه‌ی پنج، که نمونه‌یی جامع از منطقه‌ی ۱۲ بود، انتخاب شد. ابزار پژوهش، پرسش‌نامه‌یی است با چهار بخش سنجش دانش و آگاهی، مسائل و مشکلات زیست‌محیطی، روش‌های ارائه‌ی آموزش‌های زیست‌محیطی، و ویژگی‌های فردی، که برای به دست آوردن روایی آن از نظر متخصصان استفاده شد و بعد از جمع‌بندی نظرات، مورد اصلاح و تعدیل قرار گرفت. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه، پس از تکمیل ۳۰ پرسش‌نامه، ضریب آلفای کرون‌باخ برابر ۰/۸۷ به دست آمد، که از لحاظ آماری قابل‌قبول بود (منصورفر ۱۳۸۰). پردازش و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS^۲ صورت گرفت و آماره‌های توصیفی میانگین، انحراف معیار، فراوانی، و درصد برآورد شد. تفاوت‌ها با استفاده از آماره‌های مقایسه‌یی t و F ، و رتبه‌بندی گزینه‌ها نیز با استفاده از ضریب پراگندگی صورت گرفت.

^۱ Harashina, Sachihiko

^۲ Statistical Package for the Social Sciences

یافته‌های پژوهش

در این بخش، پس از معرفی منطقه‌ی پژوهش و برخی ویژگی‌های فردی مانند سن، شمار افراد خانوار، و سطح تحصیلات، اطلاعاتی در مورد دانش و آگاهی زنان درباره‌ی مفاهیم و ابعاد محیط زیست، روش‌های مدیریت محیط زیست، و نگرش نسبت به محیط زیست ارائه می‌شود و در پایان نیز به تبیین نظرات زنان در مورد مسائل و مشکلات زیست‌محیطی منطقه و منابع اطلاعاتی و راه‌های ارتباطی مناسب برای ارائه‌ی اطلاعات زیست‌محیطی پرداخته خواهد شد.

منطقه‌ی مطالعه

منطقه‌ی ۱۲ یکی از مناطق قدیمی شهر تهران به شمار می‌آید که با مساحت ۱۳۵۴۶ کیلومتر مربع، در مرکز این شهر واقع شده‌است. نمودار ۲ موقعیت منطقه‌ی ۱۲ را در میان دیگر مناطق ۲۲گانه‌ی شهر تهران نشان می‌دهد.

نمودار ۲- نقشه‌ی منطقه‌ی ۱۲ در مناطق ۲۲گانه‌ی شهر تهران

منبع: نقشه‌ی محدوده‌ی مناطق شهرداری تهران، وبسایت کتاب اول (۱۳۸۸)

منطقه از لحاظ جمعیتی و با توجه به این که قلب تجاری-اقتصادی شهر است، به دو بخش دسته‌بندی می‌شود:

- ۱ جمعیت ساکن- جمعیتی که به طور دائم در منطقه سکونت دارند و در حدود ۳۶۱'۵۰۰ نفر اند.
- ۲ جمعیت شناور- جمعیتی که به دلیل موقعیت منطقه و سفرهای درون شهری، در محدوده‌ی منطقه حضور می‌یابند و در حدود ۱'۴۰۰'۰۰۰ اند.
- منطقه‌ی ۱۲ منطقه‌ی متراکم و دارای فضاهای باز محدود است. بر پایه‌ی مطالعات جایکا، که در سال ۱۳۷۵ انجام شده، نسبت بخش ساخته‌شده‌ی این منطقه به فضای باز، ۷۹ درصد و بسیار متراکم است (گروه مطالعاتی جایکا^۱ ۱۳۷۹). حدود ۵۰ درصد بهترین آثار تاریخی شهر تهران نیز در این منطقه واقع شده، که بیان‌گر سابقه‌ی فرهنگی و تاریخی طولانی آن است. این منطقه، به عنوان یک مرکز تاریخی- فرهنگی، دارای توانایی‌های بودپذیر و باشنده‌ی زیادی است، که با توجه به قرار گرفتن بازار تهران در این منطقه و نقشی که این بازار در فرآیند داد و ستد و معاملات اقتصادی ملی بازی می‌کند دارای اهمیتی بسیار است و سطوح اثرات اقتصادی- اجتماعی آن از مقیاس منطقه‌ی شهری فراتر رفته و تا حد کشوری نیز قابل‌لمس است. از نظر آموزشی، ۸۹/۲ درصد از جمعیت این منطقه باسواد و ۱۰/۸ درصد آن بی‌سواد اند. این منطقه دربرگیرنده‌ی شش ناحیه و ۳۱ محله است، که در این میان، ناحیه‌ی ۵ در جنوب شرقی منطقه ۱۲ واقع شده و ارتباط آن با سایر مناطق، هم به صورت مستقیم و هم از طریق منطقه، امکان‌پذیر است. مساحت این ناحیه ۲'۱۷۸'۶۵۰ متر مربع و دارای ۳ محله است، که بر پایه‌ی آمار به‌دست‌آمده از شهرداری ناحیه، جمعیت آن به صورت تقریبی ۶۹'۵۰۰ نفر است (شهرداری منطقه ۱۲ تهران ۱۳۸۷). ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، و جغرافیایی منطقه سبب شده‌است که مسائل زیست‌محیطی در این منطقه ملموس باشد و آن را برای مطالعه در این زمینه در اولویت قرار دهد؛ به گونه‌ی که بر پایه‌ی مطالعات صورت‌گرفته، منطقه‌ی ۱۲ در کانون تمرکز آلاینده‌های هوا با بیش‌ترین غلظت قرار دارد (شرکت کنترل کیفیت هوا ۱۳۸۵)، بعد از منطقه‌ی ۶ دومین منطقه از نظر آلودگی صوتی است (نصیری و هم‌کاران ۱۳۷۸)، با ۴۰ کیلو تولید سرانه‌ی زباله رتبه‌ی اول را در میان مناطق تهران دارد (ابراهیمی ۱۳۸۳)، از نظر میزان BOD^۲ (یکی از آلاینده‌های مهم منابع آب) با بیش از ۵۳ میلی‌گرم بر لیتر در منابع آب منطقه وضعیتی نامناسب دارد، و بالاخره با توجه به وجود ۱۹۷۳ واحد صنعتی و کارگاهی، از نظر پراکنش واحدهای صنعتی خطرناک برای محیط زیست، دارای وضعیتی بسیار نامطلوب است (شهرداری منطقه ۱۲ تهران ۱۳۸۷).

^۱ Japan International Cooperation Agency (JICA)^۲ Biochemical Oxygen Demand

ویژگی‌های فردی زنان

داده‌های جدول ۱ در مورد ویژگی‌های فردی زنان خانه‌دار بیان‌گر این است که بیش‌تر زنان مورد مطالعه کم‌تر از ۴۵ سال سن داشته‌اند و بیش‌ترین فراوانی (۱۲۱ نفر) مربوط به زنان ۱۵ تا ۳۰ ساله بوده‌است. از لحاظ بعد خانوار نیز بیش از ۹۰ خانوار، سه تا پنج نفره‌اند و نکته‌ی شایان توجه، کم بودن شمار خانوارهای با جمعیت بیش از هفت نفر است؛ به گونه‌ی که تنها یک نفر از زنان مورد مطالعه در خانواده‌ی بیش از هشت نفر زندگی می‌کند. از نظر سطح تحصیلات، بیش‌ترین فراوانی (۱۰۶ نفر) در سطح دیپلم (بیش از ۴۰ درصد) و کم‌ترین فراوانی نیز مربوط به زنانی است که دارای سطح تحصیلات دبیرستان و ابتدایی بوده‌اند (۱۰ و ۱۱ درصد). نکته‌ی جالب، شمار قابل‌توجه زنانی است که تحصیلات دانشگاهی دارند (۱۲/۶ درصد).

جدول ۱- ویژگی‌های فردی زنان

متغیرهای فردی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
سن:			
۱۵ تا ۳۰	۱۲۱	۴۶/۰	۴۶/۰
۳۱ تا ۴۵	۱۲۰	۴۵/۶	۹۱/۶
بالتر از ۴۵	۲۲	۸/۴	۱۰۰/۰
شمار افراد خانوار:			
۱ تا ۲ نفر	۲۰	۷/۷	۷/۷
۳ تا ۵ نفر	۲۱۹	۸۳/۹	۹۱/۶
۶ تا ۷ نفر	۲۱	۸/۰	۹۹/۶
۸ نفر و بیش‌تر	۱	۰/۴	۱۰۰/۰
تحصیلات:			
ابتدایی	۳۰	۱۱/۴	۱۱/۴
راهنمایی	۴۴	۱۶/۷	۲۸/۱
دبیرستان	۲۷	۱۰/۳	۳۸/۴
دیپلم	۱۰۶	۴۰/۳	۷۸/۷
دانشگاهی	۵۶	۲۱/۳	۱۰۰/۰

سطح دانش و آگاهی زیست‌محیطی زنان خانه‌دار

داده‌های جدول ۲ در مورد سطح آگاهی زیست‌محیطی زنان خانه‌دار بیان‌گر آن است که بیش‌ترین فراوانی (۱۴۱ نفر) دارای سطح دانش و آگاهی متوسط در مورد مفاهیم و ابعاد محیط زیست است و تنها ۳۱ نفر، یعنی ۱۱/۸ درصد، سطح دانش پایینی از مفاهیم محیط زیست دارند. در همین زمینه، ۳۴/۶ درصد از زنان خانه‌دار مخاطب، دارای آگاهی‌های پایه در مورد محیط زیست‌اند. در یک تبیین دقیق‌تر از یافته‌های بالا، داده‌های جدول ۳ نشان‌گر این است که زنان خانه‌دار در مورد مفاهیم و مسائل زیست‌محیطی، مانند خدمات محیط زیست و آلودگی‌های هوا و آب، آگاهی کافی دارند و میانگین برآورد شده برای گزینه‌های مرتبط با آن‌ها بالاتر از ۲/۵ (از ۵) است.

جدول ۲- سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی زنان خانه‌دار

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	سطح آگاهی	آگاهی‌های زیست‌محیطی
۱۱٫۸	۱۱٫۸	۳۱	پایین	آگاهی‌های پایه
۶۵٫۴	۵۳٫۶	۱۴۱	متوسط	
۱۰۰٫۰	۳۴٫۶	۹۱	بالا	
۳٫۰	۳٫۰	۸	پایین	آگاهی نسبت به روش‌های
۱۴٫۱	۱۱٫۱	۲۹	متوسط	بهبود محیط زیست
۱۰۰٫۰	۸۵٫۹	۲۲۶	بالا	

جدول ۳- وضعیت دانش زنان خانه‌دار در مورد مفاهیم و ابعاد محیط زیست

رتبه	انحراف‌معیار	میانگین	گزینه‌ها
۶	۰٫۵۰	۲٫۸۲	۱ محیط زیست شامل طبیعت و فضای اطراف ما است.
۱۰	۰٫۷۱	۲٫۱۱	۲ تخریب محیط زیست موجب محدودیت در فعالیت‌های ما می‌شود.
۱۱	۰٫۶۳	۲٫۶۴	۳ نیازهای زندگی ما از محیط زیست برآورده می‌شود.
۴	۰٫۴۵	۲٫۸۵	۴ افزایش آلودگی هوا و آب سبب کم شدن گوناگونی زیستی (پرندگان و دیگر جانوران) در محیط اطراف شده‌است.
۹	۰٫۶۲	۲٫۷۳	۵ افزایش جمعیت سبب تخریب محیط‌ها و فضای سبز شهرها شده‌است.
۸	۰٫۶۰	۲٫۷۳	۶ بیش‌تر آلودگی‌های آب و خاک و هوا، ناشی از تراکم و رشد بیش از اندازه جمعیت در تهران است.
۳	۰٫۳۹	۲٫۸۷	۷ آلوده کردن بیش از اندازه‌ی آب در شهر، فرآورده‌های کشاورزی تولیدشده در جنوب تهران را آلوده می‌کند و در نتیجه به سلامتی ما آسیب می‌رساند.
۱۷	۰٫۹۲	۱٫۷۸	۸ دفن و جمع‌آوری زباله را شهرداری باید به‌تنهایی انجام دهد.
۱۶	۰٫۴۵	۱٫۸۴	۹ می‌توانیم با مصرف مناسب موادی که می‌خریم زباله‌ی کم‌تری تولید کنیم و به شهرداری در دفن زباله کمک کنیم.
۵	۰٫۴۶	۲٫۲۵	۱۰ بهترین کمک به محیط زیست اطراف، جدا کردن زباله‌ی تر و خشک است.
۱۳	۰٫۶۴	۲٫۶۲	۱۱ می‌توانیم با خرید مواد بازیافتی، به نگاه‌داری از محیط زیست کمک کنیم.
۱	۰٫۳۰	۲٫۹۱	۱۲ شرایط محیط اطراف ما بر سلامتی و بهداشت ما تأثیر می‌گذارد.
۱۸	۰٫۷۹	۲٫۲	۱۳ فراوانی و زیادی منابع طبیعی به قدری است که هرگز تمام نمی‌شود.
۱۴	۰٫۸۷	۲٫۴۰	۱۴ علت اصلی آلودگی هوا دود ناشی از اتومبیل‌ها است.
۱۵	۰٫۷۷	۲٫۳۶	۱۵ آب بیش‌تر رودخانه‌ها آلوده است.
۱۲	۰٫۶۱	۲٫۸۰	۱۶ در تهران دفن زباله و بازیافت آن از مهم‌ترین مشکلات است.
۷	۰٫۴۵	۲٫۸۱	۱۷ استفاده از کالاهای بازیافتی باید تشویق شود، به گونه‌ی که مصرف‌کنندگان باید پس از مصرف، احساس راحتی و آسودگی کنند.
۲	۰٫۳۸	۲٫۹۰	۱۸ استفاده از حمل و نقل عمومی به کم شدن آلودگی هوا کمک می‌کند.

مقیاس لیکرت استفاده شده: (۱) درست نیست؛ (۲) تا حدودی درست است؛ (۳) درست است.

داده‌های گزینه‌های ۸، ۹، و ۱۳، که دارای میانگین‌های کم‌تر از ۲٫۱ و مرتبط با زباله، اثرات زباله، راه‌کارهای کاهش آن، و همچنین ظرفیت و محدودیت‌های زیست‌محیطی است نشان می‌دهد که زنان خانه‌دار در این زمینه آگاهی کافی ندارند. در تأیید این موضوع می‌توان به نتایج سؤال‌های کنترلی اشاره کرد که با عنوان سؤال‌های خاص، در مورد

آگاهی زنان خانه‌دار از سرانه‌ی تولید زباله‌ی منطقه مطرح شد و در آن بیش از ۸۵ درصد اظهار بی‌اطلاعی کردند.

جدول ۳ نشان می‌دهد که انحراف معیار در مورد گزینه‌های ۱۲ و ۱۳ کم‌تر از ۰/۴ است و این بدین معنا است که نظر زنان در مورد اثر محیط زیست بر بهداشت و سلامتی افراد و اثر سامانه‌ی حمل و نقل عمومی بر بهبود محیط زیست با هم هم‌آهنگ است. یافته‌های پژوهش، بر پایه‌ی داده‌های جدول‌های ۲ و ۴ در مورد آگاهی زنان خانه‌دار از روش‌های بهبود محیط زیست، نشان‌گر این است که بیش از ۸۵ درصد زنان، در مورد روش‌های بهبود محیط زیست آگاهی کافی دارند.

داده‌های جدول ۴، که میانگین همه‌ی گزینه‌های آن بالای ۲ از ۳ است، این موضوع را تأیید می‌کند. در تبیین دقیق‌تر این یافته‌ها، بر پایه‌ی داده‌های جدول ۴، که گزینه‌های ۸ و ۳، میانگین بالای ۲/۸ دارند، می‌توان گفت که سطح دانش و آگاهی زنان از راه‌کارهای آموزشی، رفتاری، و ایجاد فضای سبز برای بهبود محیط زیست، در سطحی بالاتر است و بر پایه‌ی سوال‌های کنترلی، زنان الگوی درست مصرف را به عنوان روشی پیش‌گیرانه در بهبود محیط زیست به شمار می‌آورند. پایین بودن میزان انحراف معیارهای برآورده‌شده، که پایین‌تر از ۰/۸ است، بازنمای وجودی هم‌گن، از نظر سطح دانش و آگاهی نسبت به روش‌های بهبود محیط زیست در میان زنان است.

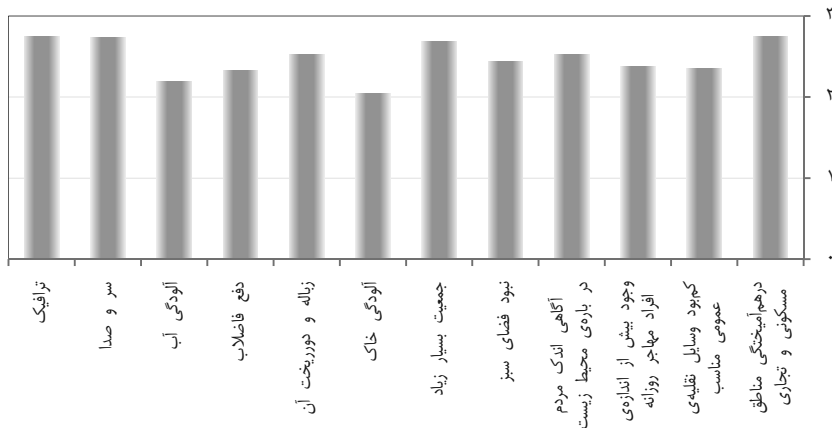
جدول ۴- سطح دانش و آگاهی زنان از روش‌های بهبود محیط زیست

شماره گزینه‌ها	میانگین	انحراف معیار	رتبه
۱	۲/۶۴	۰/۶۰	۶
۲	۲/۱۰	۰/۶۹	۸
۳	۲/۸۱	۰/۴۸	۳
۴	۲/۱۱	۰/۳۰	۷
۵	۲/۷۹	۰/۵۰	۴
۶	۲/۹۳	۰/۳۰	۱
۷	۲/۷۱	۰/۶۱	۵
۸	۲/۸۶	۰/۴۲	۲

مقیاس لیکرت استفاده شده: (۱) درست نیست؛ (۲) تا حدودی درست است؛ (۳) درست است.

مسائل و مشکلات زیست‌محیطی منطقه، از نظر زنان

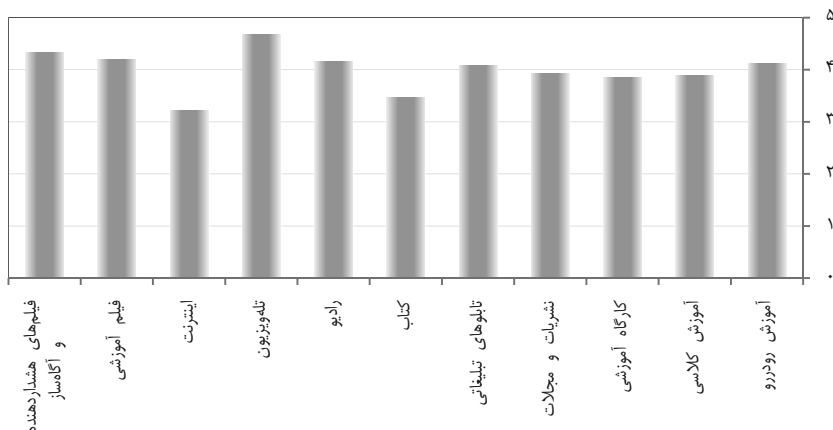
یافته‌ها نشان می‌دهد که از نظر زنان، مشکلاتی مانند ترافیک، سر و صدا، درهم‌آمیختگی مناطق مسکونی و تجاری، جمعیت بسیار زیاد، و زباله و دورریخت آن مهم‌ترین مشکلات زیست‌محیطی منطقه است؛ هرچند که برخی مشکلات گفته‌شده، مانند آلودگی آب و خاک، که میانگینی پایین‌تر دارند، شدتی کم‌تر نیز دارند. نمودار ۳ نشان می‌دهد همه‌ی مشکلات مرتبط با محیط زیست، به گونه‌ی، در منطقه‌ی ۱۲ دیده‌می‌شوند.

نمودار ۳- مسائل و مشکلات زیست‌محیطی منطقه، از نظر زنان خانه‌دار

منابع اطلاعاتی و راه‌های ارتباطی

یافته‌های پژوهش در مورد مناسب بودن منابع اطلاعاتی و راه‌های ارتباطی برای انتقال دانش و آگاهی زیست‌محیطی نشان می‌دهد که از نظر زنان، منابع اطلاعاتی و راه‌های ارتباطی، مانند آموزش‌های رو در رو، رادیو، تلویزیون، فیلم‌های آموزشی، و کلیپ‌های هشداردهنده، برای انتقال اطلاعات و دانش زیست‌محیطی مناسب‌تر اند و در مقابل، دیگر موارد، مانند کتاب و اینترنت برای انتقال اطلاعات به زنان خانه‌دار چندان مناسب نیستند (نمودار ۴).

نمودار ۴- منابع اطلاع‌رسانی و راه‌های ارتباطی مناسب برای رسیدن به دانش در زمینه‌ی محیط‌زیست از نظر زنان خانه‌دار

مقایسه‌ی سطح آگاهی زیست‌محیطی زنان

داده‌های جدول ۵، با استفاده از آزمون F ، نشان می‌دهد که میان زنان با سن‌های مختلف، از لحاظ آگاهی از روش‌های بهبود محیط زیست، با ۹۸ درصد اطمینان، تفاوتی معنادار وجود دارد؛ به گونه‌ی که زنان با سن بالاتر از ۳۰ سال، آگاهی بیش‌تری از محیط زیست دارند. بررسی دقیق‌تر این تفاوت‌ها با استفاده از آزمون دانکن^۱ نیز نشان داد که زنان با سن بالاتر از ۳۰ سال، آگاهی بیش‌تری از روش‌های بهبود محیط زیست دارند. از لحاظ سطح تحصیلات نیز داده‌ها بیان‌گر این است که میان تحصیلات مختلف و سطح آگاهی‌های زیست‌محیطی زنان در هر دو مورد مفاهیم پایه و روش‌های بهبود محیط زیست، تفاوتی معنادار وجود ندارد.

جدول ۵- مقایسه‌ی سطح آگاهی زیست‌محیطی زنان، بر پایه‌ی سن، تحصیلات، و بعد خانوار

آگاهی زیست‌محیطی	سن		تحصیلات		بعد خانوار	
	F	سطح معناداری	F	سطح معناداری	F	سطح معناداری
مفاهیم پایه‌ی محیط زیست	۰٫۸۱۳	۰٫۷۹۴	۱٫۳۰۷	۰٫۲۶۸	۱٫۲۱۸	۰٫۲۹۳
روش‌های زیست‌محیطی	۱٫۵۵۸	۰٫۰۲۰	۱٫۱۰۷	۰٫۳۵۴	۲٫۵۷۸	۰٫۰۱۴

در مورد تفاوت سطح آگاهی زیست‌محیطی زنان با بعد خانوار گوناگون، یافته‌های پژوهش بیان‌گر این است که در خانوارهایی با بعد خانوار گوناگون، آگاهی زنان درباره‌ی

^۱ Duncan's Test

مفاهیم پایه تفاوتی معنادار ندارد، اما در زمینه‌ی آگاهی از روش‌های بهبود محیط زیست تفاوتی معنادار دیده می‌شود. بررسی بیشتر این تفاوت‌ها، با استفاده از آزمون دانکن، بیان‌گر این بود که تفاوت گفته شده میان زنان بدون همسر و همسران جوان در خانوارهای دونفره، با سایر زنان در خانواده‌های پرجمعیت‌تر بیشتر بود؛ به گونه‌ی که این زنان، اطلاعات بیشتری در مورد روش‌های بهبود محیط زیست داشتند.

بحث و نتیجه‌گیری

بر پایه‌ی یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که بیش از ۸۵ درصد زنان، از دانش و اطلاعاتی بالا در زمینه‌ی مفاهیم پایه برخوردار اند، که با یافته‌های پورا/براهیم و سرابی (۱۳۸۵) هم‌خوانی ندارد و این تفاوت، به احتمال فراوان، ناشی از عدم توجه به اجزای آگاهی زیست‌محیطی در ابزار ارزیابی آن‌ها است؛ هم‌چنین، بر پایه‌ی تبیین‌های جزئی‌تر، یافته‌ها نشان داد که زنان در مورد مدیریت پس‌ماندها و محدودیت‌های زیست‌محیطی، آگاهی کافی ندارند و این یافته با یافته‌های نان‌بخش (۱۳۷۸) و طاهری و فاتحی‌فر (۱۳۸۳) مبنی بر این که زنان‌خانه‌دار در مورد زباله و مفاهیم زیست‌محیطی دانشی اندک دارند، هم‌آهنگ است.

از نظر زنان، مهم‌ترین مشکلات زیست‌محیطی، ترافیک، سر و صدا، درهم‌آمیختگی مناطق مسکونی و تجاری، و جمعیت بسیار زیاد است، که بیشتر مربوط به محیط زیست انسانی است، پس بهتر است که زنان را با انواع آلودگی‌ها، روابط میان محیط زیست و انسان، و ابعاد اجتماعی محیط زیست آشنا کرد. در این زمینه، تعریف نقش زنان به عنوان یک شهروند زیست‌محیطی، با استفاده از چهارچوب شهر به عنوان یک زیست‌بوم، مناسب خواهد بود.

فعالیت‌های آگاه‌سازی برای بالا بردن فرهنگ زیست‌محیطی، همان‌گونه که هادی‌پور و شکروی (۱۳۸۵) و پورا/براهیم و سرابی (۱۳۸۵) بیان می‌کنند، بهتر است که از راه‌های گروهی، انفرادی، و انبوهی، مانند بروشور، پوستر، رادیو، و تلویزیون صورت گیرد. تأکید زنان بر راه‌های گروهی، انفرادی، و انبوه، به احتمال زیاد، ناشی از گرفتاری‌های زنان و تحصیلات نسبتاً پایین از یک سو و محدودیت‌های فرهنگی ناشی از باورهای دینی و مذهبی نیرومند، از سوی دیگر است (شهرداری تهران ۱۳۷۲)، که برای رفع آن‌ها بهتر است همراه با استفاده از آموزش‌گران زن، به تهیه‌ی فیلم‌ها و کلیپ‌های آموزشی و فراهم کردن آن‌ها برای زنان، با رعایت مسائل فرهنگی، پرداخت. با توجه به تفاوت در سطح آگاهی‌های

زیست‌محیطی در سن‌های مختلف و آگاهی کمتر زنان خانه‌دار با سن پایین، بهتر است که در فعالیت‌ها و برنامه‌های آگاه‌سازی به آن‌ها اولویت داده شود. دلیل معنادار نبودن تفاوت سطح آگاهی زنان با سطح تحصیلات گوناگون را می‌توان در غیرمرتبط بودن تحصیلات و نداشتن دسترسی به دانش و اطلاعات زیست‌محیطی دانست، پس با توجه به معنادار نبودن این تفاوت‌ها، ضروری است که در برنامه‌ریزی‌های زیست‌محیطی، به نیازهای آموزشی همه‌ی زنان خانه‌دار، با سطح تحصیلات گوناگون، توجه کرد تا منابع اطلاعاتی مناسب در اختیار همه‌ی زنان قرار گیرد.

منابع

- ابراهیمی، نادعلی. ۱۳۸۳. «سخنی پیرامون مدیریت پسماند در تهران (گفت‌وگو)». *مدیریت پسماندها* ۵-۹۱:۶.
- بری، جان. ۱۳۸۰. *محیط زیست و نظریه‌ی اجتماعی*. برگردان حسین پویان و نیره توکلی. تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
- پورابراهیم، سراره، و زهرا سرابی. ۱۳۸۵. «سنجش میزان آگاهی محیط زیستی مدیران صنایع، هنرمندان، زنان خانه‌دار، آموزگاران، و بازاری‌ها در سطح شهر ایلام و بررسی روش‌های موفق آموزش محیط زیست». صص ۲۷۵-۲۹۳ در *مجموعه‌مقالات اولین هم‌ایش ملی تخصصی آموزش محیط زیست ایران*. تهران: کیان‌مهر.
- _____ ۱۳۸۵. «نقش زنان در حفظ محیط زیست». مقاله‌ی ارائه‌شده در هم‌ایش ملی زن و توسعه‌ی پایدار، ۴-۵ دی، سازمان حفاظت محیط زیست، اهواز.
- چابکی، ام‌البنین. ۱۳۸۵. «نقش آموزش زنان در حفاظت از محیط زیست». صص ۷۲-۹۰ در *مجموعه‌مقالات اولین هم‌ایش ملی تخصصی آموزش محیط زیست ایران*. تهران: کیان‌مهر.
- سرمد، زهره، عباس بازرگان، و الهه حجازی. ۱۳۸۰. *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: آگاه.
- شرکت کنترل کیفیت هوا. ۱۳۸۵. *داده‌های خام اندازه‌گیری‌شده از غلظت CO-15*. تهران: شرکت کنترل کیفیت هوا، وابسته به شهرداری تهران.
- شهرداری تهران. ۱۳۷۲. *بررسی مسائل اجتماعی شهر تهران*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات اجتماعی-فرهنگی شهر تهران.
- شهرداری منطقه‌ی ۱۲ تهران. ۱۳۸۷. *اطلاعات آماری منطقه‌ی ۱۲*. چاپ‌نشده.
- طاهری، منصور، و اسماعیل فاتحی‌فر. ۱۳۸۳. «ارائه‌ی راه‌کارهای ضروری در توسعه‌ی فرهنگ زیست‌محیطی در جامعه». مقاله‌ی ارائه‌شده در اولین کنفرانس ملی راه‌کارهای توسعه‌ی فرهنگ محیط زیست، ۲۳-۲۵ تیر، انجمن شیمی ایران و سازمان حفاظت محیط زیست ایران، تهران.

- فنجی واجارگاه، کورش. ۱۳۸۴. *نیازسنجی آموزشی الگوها و فنون*. چاپ ۳. تهران: آبیژ.
- گروه مطالعاتی جایکا. ۱۳۷۹. *ریزپهنه‌بندی شهر تهران*. تهران: گروه مطالعاتی جایکای ژاپن.
- مقدم، خدیجه. ۱۳۸۵. «نقش زنان در آموزش محیط زیست»، صص ۳۷۸-۳۸۹ در *مجموعه مقالات اولین هم‌آیند ملی تخصصی آموزش محیط زیست ایران*. تهران: کیان‌مهر.
- منصورفر، کریم. ۱۳۸۰. *روش‌های آماری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نان‌بخش، حسن. ۱۳۷۸. «بررسی میزان آگاهی و عمل‌کرد زنان در باره‌ی جمع‌آوری و دفع مواد جامد (زباله) در روستاهای محال دول شهرستان ارومیه در سال ۱۳۷۷». مقاله‌ی ارائه‌شده در هشتمین هم‌آیند سیمای زن در جامعه: زن و محیط زیست، ۲۷-۲۸ مهر، دانش‌گاه الزهراء، تهران.
- نصیری، پروین، مجید عباس‌پور، امیرحسین ایزددوست‌دار، و محمدرضا پورانصاری. ۱۳۷۸. «بررسی میزان آلودگی صدای ناشی از ترافیک در قسمتی از شهر تهران، سال ۱۳۷۴». *علوم و تکنولوژی محیط زیست* پیش‌شماره: ۳۲-۴۱.
- هادی‌پور، مهرداد، و ریحانه شکروری. ۱۳۸۵. «بررسی میزان آگاهی محیط زیستی و روش‌های بهینه‌ی آموزش محیط زیست در زنان خانه‌دار و آموزگاران زن مقطع ابتدایی شهر اراک»، صص ۳۶۳-۳۷۷ در *مجموعه مقالات اولین هم‌آیند ملی تخصصی آموزش محیط زیست ایران*. تهران: کیان‌مهر.
- Avriel-Avni, Noa. 2005. "The Urban Ecosystem as a Framework for Environmental Education: My Place in the Web of Life." Paper presented at the 6th International Conference of the Israel Society of Ecological and Environmental Quality Sciences (ISEEQS), 30 May-1 June, Weizmann Institute of Science, Rehovot, Israel.
- Harashina, Sachihiko. 1996. "Environmental Planning on Urban Level." Discussion Paper 96-6. Tokyo, Japan: Department of Social Engineering, Tokyo Institute of Technology.
- Hemalatha Devi, V. 1994. "Women in Environmental Protection." Paper presented at the 20th WEDC Conference: Affordable Water Supply and Sanitation, 22-26 August, the Water, Engineering and Development Centre (WEDC) at Loughborough University, Colombo, Sri Lanka.
- Matthews, John. 2004. "A Generic Environmental Awareness Course Framework for Use by Business." MA dissertation, Faculty of Arts, Rand Afrikaans University, Johannesburg, South Africa.
- United Nations. 1992. *Agenda 21 Earth Summit: United Nations Program of Action from Rio*. Geneva, Switzerland: Author.
- Zsóka, Ágnes Nemcsicsné. 2005. "Dimensions of Corporate Environmental Awareness: Gaps and Factors Behind." Paper presented at the 10th European Roundtable on Sustainable Consumption and Production (ERSCP), 5-7 October, Antwerp, Belgium.

نویسندگان

دکتر هادی ویسی،

استادیار گروه کشاورزی اکولوژیک، پژوهشکده‌ی علوم محیطی، دانشگاه شهید بهشتی
h_veisi@sbu.ac.ir

دانش‌آموخته‌ی دکترای ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴. پژوهش‌های وی در زمینه‌ی آموزش محیط زیست، مشارکت مردمی در حفاظت از محیط زیست، و توسعه‌ی پایدار است. وی کتاب *ارزیابی مشارکتی روستایی* را نگاشته و کتاب *ارزیابی، نظارت، و ارزش‌یابی مشارکتی* را به فارسی برگردانده‌است. از وی هم‌چنین، بیش از ۱۵ مقاله‌ی علمی-پژوهشی فارسی و انگلیسی در زمینه‌ی آموزش و مشارکت مردمی برای حفاظت از محیط زیست به چاپ رسیده‌است.

مهندس اردوان زرندیان،

معاون اقتصاد محیط زیست، دفتر توسعه‌ی پایدار و اقتصاد محیط زیست
azarandian@gmail.com

دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی مدیریت و آموزش محیط زیست، سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۴.

دبیر کمیته‌ی علمی نخستین هم‌آیش ملی-تخصصی محیط زیست ایران.